

Anna Sandström

Kvinnoarbete

och

 Kvinnolycka

Ivenne uppsatser i Dagny

Med anledning af

Ellen Keys "Missbrukad Kvinnokraft"

Pris 50 öre

Stockholm

Aftonbladets Aktiebolags tryckeri, 1896.

KVINNOARBETE

OCH

KVINNOLYCKA

AF

ANNA SANDSTRÖM

MED ANLEDNING AF

"MISSBRUKAD KVINNOKRAFT" AF ELLEN KEY

TVENNE UPPSATSER I DAGNY

STOCKHOLM

AFTONBLADETS AKTIEBOLAGS TRYCKERI

1896

Fröken Keys båda föredrag, som i dessa dagar utkommit på trycket, skulle icke väckt ett sådant uppseende och på somliga håll vunnit så mycket bifall, om de icke varit uttryck för tankar och åsikter, som länge rört sig hos allmänheten och nu kommit till sådan mognad, att de måste uttalas. Det är två sorgliga sanningar, som ganska länge trängt sig på den, som med någon eftertanke följt med det kvinliga arbetet: den ena, att det i många fall icke alls är *lycka*, som den arbetande kvinnan får på sin lott; den andra, att *resultatet* af den arbetande kvinnans möda ofta varit mindre än man hade väntat. Dessa båda sanningar hafva på mig gjort det intryck, att jag — äfven om fröken Keys föredrag icke hållits — förr eller senare skulle hafva gifvit vika för min önskan att uttala mig därom. Till följd häraf var det med en känsla af tillfredsställelse jag såg tillkännagifvandet om fröken Keys föredrag, hvars titel »Missbrukad kvinnokraft» syntes mig vara ett träffande uttryck för det onda, vi lida af. Men tillfredsställelsen blef icke så stor, som jag väntat mig.

Visserligen kunde knappast en skald hafva begagnat mer hjärte-gripande, smekande tonfall för att öfvertyga kvinnorna om det sköna i deras ursprungliga bestämmelse för hemmet — och så till vida har fröken Key väl användt sin i sitt slag enastående talang som talarinna och författarinna — men likväl känner man sig efter genomläsningen af hennes föredrag i viss grad beklämd och nedstämd. Denna förstämning, som varit ganska allmän bland de arbetande kvinnorna, beror nog därpå, att den grundtanke, den bokensats, som man har kvar, när man har lagt bort boken och kommit ifrån den bedårande inflytelsen af författarinnans innerlighet och sällsynt behagliga stil, kan uttryckas så här: »kära kvinnor, stanna ni hemma, tro mig, på så sätt bli ni lyckligast, och ni duga — uppriktigt sagdt — just inte till någonting annat. Ni äro vägda och befunna för lätta.»

Fröken Key må säga, att hon på somliga ställen sätter kvinnans arbete och inflytande mycket högt, att hon talat om hennes förmåga att inspirera etc.; hon har dock med sådant eftertryck betonat kvin-

nans intellektuella oförmåga, att det hon säger i motsatt riktning förefaller bra nog tonlöst, endast som inskjutet för att undvika beskyllningen för öfverdrift.

Det blåser många poetiska fläktar öfver fröken Keys uttalanden, men jag kan inte påstå, att de äro friska. Den tanken att de arbetsområden, som passa för kvinnan, skola vara så beskaffade, att de tillfredsställa hennes moderlighet, visar en djup — jag hade så när sagt — genialisk blick i kvinnonaturen, men när man sedermera ser den tillämpad, märker man, att den var för trång, för ensidig, för abstrakt. När det i första föredraget gäller att karakterisera kvinnans natur, gör framställningen samma böljande, sväfvande intryck som vissa lyriska poem; när det åter blir frågan om hvad kvinnan bör och icke bör göra, inträder en viss dogmatism. Man skulle ha önskat mer fasta konturer i den första psykologiska afdelningen, mera rymlighet och frihet i den, som handlar om den praktiska tillämpningen.

Fröken Key talar om emancipationen, som om den utginge från kvinnans ärelystnad att täfla med mannen, och hon är icke så ifrig att bevisa något som det lönlösa i denna täflan. Ja, vore hela kvinnorörelsen framgången ur denna ärelystnad, då vore den dömd. Men det är den icke; den har utgått ur det kvinliga »väsendets nödvändighet» — för att begagna fröken Keys ord. Den har utgått från *det kraf på full personlig utveckling*, som blifvit nedlagdt i kvinnonaturen. Detta kraf är *natur* lika väl som krafvet på kärlek och moderskap, det är endast natur på ett senare kulturstadium. Kvinnorörelsen bär samma kännetecken, som alla rörelser med äkta lif uti sig, det att den födts till världen under kval. Den är alstret af otaliga kvinnogenerationers vånda under instängningens, kunskaps-törstens och den andliga kväfningens martyrskap. Fröken Key talar om kvinnans oförmåga af skapande kraft, om att inga kvinnonamn »stråla bland mänsklighetens eviga namn». Vi kunna med största lugn höra hennes många bevis, att vi äro männen underlägsna. Det är icke alls därom det är frågan, det är endast fråga om att följa vårt »väsens nödvändighet», den må nu föra oss till vetenskapens höjder eller till den anspråkslösaste lilla lärarinnebefattning. Just därför att detta kraf icke är ett tillkonstladt behof utan har blifvit nedlagdt af naturen själf, kunna vi hysa den vissa förtröstan, att hon — om vi själfva icke alldeles förrycka utvecklingen — skall veta att förlika detsamma med det kvinliga väsendets ursprungliga kraf på kärlekens och moderskapets lycka.

Det kan icke nekas, att förkämpar för kvinnofrågan stundom talat i en ton, som om ofvannämnda ärelystna täflan med männen verkligen vore hufvudsaken, men denna ton är *absolut förkastlig*. Må den missriktningen gärna drabbas och helst drabbas dödligt af fröken Keys skarpa hugg! Låt oss sluta att applådera hvarje kvinna, som inträder på ett manligt arbetsfält, låt oss vänta med applåderna till vi se, att hon har gjort en insats af värde på detta nya område.

Ständigt och jämt märker man, att fröken Key ej skiljer mellan det som är kvinnofrigörelsens själfva väsen och det som är dess utväxter. Hon slår ihop en mängd företeelser och gör dem förhatliga under det gemensamma namnet »kvinnosaken». När hon sammanställer obenägenheten för moderskap med kvinnosaken, tror jag hon begår en fullkomlig orättvisa. Där denna högst bedröfliga dekadansriktning visar sig, är den ett utslag af kvinlig öfverkultur, af kvinlig egoism, som troligen icke har med kvinnosaken något annat att skaffa än att möjligtvis denna begagnats som förevändning. För förekommande af missförstånd bör det kraftigt betonas, att många af de kvinnor, som sträfva att i yttre åthäfvor visa sig mest frigjorda och »emanciperade», och som med det största föraktet vända familjelifvet och dess plikter ryggen, höra i vårt land, och troligen äfven utomlands, till helt andra kretsar, än de som åtagit sig arbetet att höja kvinnans sociala ställning, och som därför skulle förtjäna namnet »kvinnosakskvinnor». Jag har sagt detta därför, att den som utan närmare kännedom flyktigt genomläser fröken Keys föredrag lätt kan få den föreställningen — kanske mot hennes vilja — att kvinnosakskvinnorna bära skulden för alla onaturliga tendenser hos kvinnovärlden, och jag vill påminna om den »race» af kvinnor — talrikare i Norge än hos oss — som bär fin-de-siècle-karakterens märke och på hvars fana man ibland tycker sig läsa radikalism, men hvarest det egentligen icke torde stå något annat än hänsynslöshet.

Men en anklagelse, som verkligen träffar ett ganska stort antal arbetande kvinnor, är vanan att yttra sig i nedsättande ordalag om äktenskapet. Det är ett tal, som jag åtminstone ofta har hört, men som jag tror i grunden icke är någonting annat än en »jargon», visserligen en högst dåraktig, oärlig och okvinlig jargon. Oärlig, ty det finnes väl icke många kvinnor, som ej i sitt innersta anse, att en kärlek, som medför verklig lycka, är att föredraga framför hvilket arbete som helst. Ofta döljer sig under detta sätt att tala en viss bitter resignation eller också en rädsla att förefalla kvinligt sentimental.

Tyngdpunkten i fröken Keys bevisföring ligger däri, att hon anser det kvinnans bestämelse för moderskapet gör henne oförmögen till någon andlig produktion, som är jämförlig med mannens. Ägnar hon sig så intensivt åt sitt arbete, att detta verkligen får ett värde af första rangen, då står hon i fara att både fysiskt och psykiskt förlora sin kvinlighet. Ibland ser det ut, som om förf. rent af för flertalet kvinnor ville uppställa alternativet: antingen könsvarelse eller intellektuellt produktiv varelse*).

Innan vi besvara detta argument, upprepa vi åter, att en sund kvinnoemancipation sträfvar *icke* efter likställighet med mannen, den sträfvar endast efter utveckling af gifna anlag och lämnar åt naturen och framtiden att bestämma det mål, som skall hinnas.

Men låt oss uppställa frågan så: måste intellektuel utveckling och andlig produktion nödvändigt framkalla ett urartande af kvinnan som könsvarelse? Fröken Key stöder sin sats genom analogier, hemtade från den manliga erfarenheten. Dessa analogier äro dock sådana, att jag är säker, att det icke är på grund af mitt kvinnliga förnekande af satsen: två gånger två är fyra, som jag måste förkasta dem. »Atletens muskler tagas från hans hjärna, vetenskapsmannens hjärna från hans muskler.» Denna sats är grundad på den falska åsikten, att utveckling i kroppsligt hänseende skulle vara en fiende till andlig utveckling. Låt vara att *atletens* hjärna lider af musklernas utveckling, men denna senare är också *abnorm*. *Gymnasten* har ofta en hjärna af högst förträfflig beskaffenhet, hvilket bevisas af våra egna svenska gymnaster, af hvilka flera ända ifrån Ling utmärkt sig för intellektuel — särskildt poetisk och estetisk — produktion. Vetenskapsmannen har säkerligen icke sina spinkiga armar och ben att tacka för sin andliga öfverlägsenhet; Geijer var en stor vän af kroppsöfningar, och om jag minnes rätt, skicklig skridskoåkare; Leonardo da Vinci, detta jättesnille, hade en kämpagestalt. I våra dagar hafva bl. a. Björnson och Drachmann bevisat, att en kraftfull kropp och den största andliga skapande förmåga kunna följas åt. För öfrigt äro väl grekerna under sin blomstringstid det kraftigaste bevis på den kroppsliga utvecklingens förmåga att *bära* och *stödja* den andliga. Det är en dekadans-åsikt denna, att »hjärnan tas ifrån musklerna», och den påminner ovillkorligen om den urartade typ, som här och där framkallats genom brådmogen intelligensutveck-

*) Så framställes saken nämligen sid. 25 och tyckes då åsyfta *alla* slag af yttre arbete; på det hela är *förf:s* framställning i detta fall icke fullt klar.

ling och vanvård af kroppen i förening med osedlighet och i allmänhet osundt lefnadssätt, en sådan typ, som Viktor Rydberg karrikerat i sin »intelligensaristokrat» eller »pumpen på två pinnar».

Utgående från dessa analogier kan jag omöjligen förstå, att kvinnan genom intellektuellt — äfven i högre mening — produktivt arbete *behöfver* undergräfvat sin fysik till den grad, att hon icke kan mäktat moderskapet. Detta sker endast i de fall, då den intellektuela utvecklingen har skenat i väg från den kroppsliga. Att detta ofta händer är sannt; och ingenting behöfver i denna stund så ljudeligen predikas för alla kvinnor, både i hemmen, i skolan, ja på gator och torg som det, att kvinnan måste tänka på att utveckla och härda sin kropp så, att den kan bära de större kraf, som det nutida kulturlifvet ställer på henne. Det har varit en galenskap detta, att man lagt på flickorna, icke lika mycket — men nästan lika mycket själsarbete som gossarna, utan att tillnärmelsevis unna dem det mått af gymnastik, sport och friluftslif, hvarigenom hos gossen den andliga ansträngningen motväges. Den som sett den verkan, som ett friskare, rörligare lif utöfvar på flickor, den vet att kvinnan icke behöfver miss-trösta, därför att hennes krafter hittills visat sig otillräckliga, den vet, att kvinnans icke blott själ utan också kropp är perfektibel. Och hos den fullt friska kvinnan — en företeelse, som ännu är ganska sällsynt — skall det visa sig, att könsbestämningarna icke, såsom somliga tämligen pjunkigt vilja framställa det — äro att betrakta som en permanent sjukdom.

Men äfven sedan man sagt och betonat allt detta samt framhållit, att kvinnans *nuvarande arbetskraft* alls icke betecknar det högsta hon kan nå till, så återstår dock alltid mycket berättigadt i fröken Keys påståenden. Att kvinnan icke kan åstadkomma värdefulla arbetsresultat under själfva den tid, då hennes barn komma till världen, eller då de behöfva hennes ständiga vård — detta lär väl ingen tänkande människa bestrida. Vidare måste man medgifva, att yrkesarbetet, sådant det för närvarande gestaltar sig för kvinnorna, ofta inverkar skadligt både på deras hälsa och deras kvinlighet. Att de kvinnor, som på kontor och byråer släpa ut sig med ett själsdödande mekaniskt arbete, ofta äro slående exempel på »missbrukad kvinnokraft», har jag länge tänkt. Men saken har också en annan sida, nämligen glädjen af själfständigt förvärf, kanske möjligheten att därigenom tillfredsställa det äkta kvinnliga begäret att visa kärlekstjänster.

Om icke de ekonomiska förhållandena vore, skulle jag obetingadt

instämman i fröken Keys anklagelse mot kvinnoemancipationen, att den har »lagt hufvudvikten på kvinnans *arbete*, icke på hennes *arbetsområde*». Men tvånget, som har kastat meddellösa kvinnor in på de banor, där man var villig att taga emot dem, bryter den skarppaste udden af denna anklagelse.

Mest motsvarande kvinnans natur äro onekligen sådana arbetsområden, där själfva arbetet bringar henne in i personliga förhållanden. Så pass allmänt bör man nämligen fatta detta villkor — fröken Keys fordran på »tillfredsställande af moderligheten» är för snävt och trångt. Kvinnan är icke blott skapad till moder, hon är ju också skapad att vara »mannen en hjälp», och i dessa gamla ord ligger innesluten hennes begär att arbeta icke ensam utan i sällskap, hennes begär att stå i växelverkan med mannen.

Isolering — det är det onda, som jag för min del tror, att arbetande kvinnor mest lida af. Det kan svida en i hjärtat, när man tänker på alla dessa stackars ensamma lärarinnor, telegrafister, kontorister m. fl. Det hjälper icke att man med systerligt deltagande för dem öppnar föreningar och klubbar; det är något annat de behöfva. Jag tror icke, att alla dessa kvinnor medvetet längta efter äktenskap; nej, många af dem skulle vara lyckliga, om blott ett par vänliga hem öppnade sina dörrar för dem, så att de åtminstone på afstånd finge njuta af det fullständiga mänskliga lif, som föres i en familj mellan husfader, husmoder och barn. Men många se aldrig några sådana hem öppna sig för dem. De måste lefva sitt »ungkarlslif» med intet annat umgänge än sina kvinliga kamrater, och *detta* inverkar, enligt min tanke, mer nedstämmande på deras lynne och arbetskraft och är mer ödeläggande för deras kvinlighet än beskaffenheten af arbetet. Celibatet är alltid en onaturlighet, och man kan ju ej annat än beklaga, att förhållandena i våra dagar tvinga så många kvinnor därtill, men det blir för kvinnan en *outhärdlig* olycka först då, när hon icke har tillträde till något verkligt familjelif. Vid val af lefnadsyrke borde därför så väl den unga flickan själf som hennes föräldrar hafva denna det arbetande lifvets skuggsida i tankarna, och hon borde t. ex. icke gärna antaga en plats i en främmande stad utan att hafva åtminstone en familj, där hon kunde vara »som barn i huset». Ofta är det begäret efter en rikare lifserfarenhet, som oemotståndligt drifver den unga flickan ut ur hemmet in på yrkesarbetets fält, men hon bör väl besinna, att både yrket och förhållandena kunna vara så beskaffade, att hon i stället för att få sin horisont vidgad blir mer stängd än i hemmet.

En af kvinlighetens allra viktigaste bestämningar är *stillhet*. Den kvinna, som midt under arbetet kan bibehålla en prägel af ro och stillhet, hon har icke tagit skada på sin kvinlighet. Till följd häraf blir det en nödvändig fordran på det kvinliga arbetet, att det icke får bedrifvas till öfvermått. När en kvinna faller offer för arbetsjaktet, är det oändligt mycket beklagligare, än när en man gör det, ty hon förfelar därigenom sin uppgift som kvinna. Lifvet har onekligen blifvit ännu mer grått, sedan kvinnorna också började jakta; men låt oss väl hålla fast, att jakt och arbete är ej ett och detsamma.

Det är något som gör de arbetande kvinnornas lott tung, deras möda jämförelsevis resultatlös och deras lif jäktadt, och det är deras *arbetssätt*. Låt oss dröja något vid detta ämne. Det är ett ganska märkvärdigt faktum, det som fröken Key också anför, att icke ens inom hemmet hafva kvinnorna skapat några genomgripande förbättringar. Detta är en sak, som jag mycket funderat öfver. Jag tror förklaringen ligger däri, att de fordom aldrig hade begrepp om tidens värde. Vilden tillverkar med oerhörd tidsutdräkt sina stenverktyg, men så snart han blifvit mer utvecklade, fått så att säga flera intressen, drifves han att uppfinna snabbare arbetssätt. Så länge kvinnan var instängd inom hemmet, var hon en varelse med oändligt förråd af tid; hon ordnade sina handarbeten och hon skref ihop sina matrecepter med det syftet att snarare »fylla ut» tiden än bespara den. Hon var icke heller rädd för besväret; hon satte sin stolthet i, att mannen skulle se att hon icke sparade sig.

Denna tendens var alldeles motsatt den ande, som har drifvit fram uppfinningar: *begäret att vinna tid och spara möda*. Det fordrades de tillfällen att bättre använda tiden, som bildning och kunskaper skänka, innan *framstegssinnet* kunde vakna hos kvinnan. I våra dagar ha ju kvinnor reformerat handarbetena, ifrigt yrkat på en rationel undervisning i matlagning, börjat arbeta på att göra den kvinliga klädedräkten mera praktisk och hygienisk. Hvilka kvinnor hafva väl gjort detta? Är det de s. k. praktiska och specifikt kvinliga, de som aldrig i sitt lif tänkt på och lefvat för annat än mat, söm och kläder? Nej, visst icke, de kvinnor, som satt i gång dessa sträfvan- den, hafva varit sådana, som stått på höjden af sin tids *teoretiska* kvinnobildning, som fått en grundligare *intellektuel* utbildning än mängden. Detta exempel är ett slående och högst tröstande bevis därpå, att framstegsdriften, som varit alldeles kväfd under kvinnans långa omyndighetstillstånd, kan vakna och skall vakna i samma mån lifsintressena vidgas och ökas. Det var *modet* och *hoppet*, som sak-

nades hos de förra kvinnogenerationerna; och denna brist är tillräcklig att kväfva mycket stora begåfningar.

En egenskap, som i stället fick en oproportionerlig utveckling, var *resignationen*. För mycket resignation, för litet sinne för framsteg, det är ännu kvinnans stora fel som arbetserska. Hon »finner sig i omständigheterna», äfven då, när omständigheterna lätt kunde ändras; insikten om att ingenting står stilla, att hvarje arbete både kan och måste stundligen förbättras, den har ännu ej hos henne liksom hos mannen blifvit en makt i blodet. Därför är det hon nöjer sig med att till punkt och pricka fylla sin plikt, därför är det, som hon ännu så länge får smaka så liten arbetsglädje. Men när hon har lärt sig att med vaken blick i hvarje uppgift finna groddpunkten, där det nya vill skjuta fram, då skall hon finna sin »moderlighet» tillfredsställd genom att vårda och påskynda dess utveckling, minst lika mycket tillfredsställd som då hon, för att låna fröken Keys ord, »får uppdraga en planta eller vårda en blomma». Ja, mången gång skall hon komma ända därefter, att älska sin uppgift nästan med samma kärlek, som hon skulle ägna ett barn.

Snille och skapande förmåga har kvinnan ytterst sällan, menar fröken Key. Ja, det är sannt. Men snille består af två moment: först den vidtskådande siareblicken, som upptäcker målet långt i fjärran, sedan ihärdigheten, som med nyodlarens yxa banar sig väg genom snår och urskog. Den rikt begåfvade kvinnan har ofta det första momentet, men sällan det andra; det är mannens arbetskraft, som felas henne. Äfven när det gäller genomsnittsmän och genomsnittskvinnor, icke är de förras öfverlägsenhet i skarpsinne och uppfinningsrikedom så särdeles förkrossande, men deras förmåga att sätta saker i verket, att ihärdigt fullfölja ett mål — den är förkrossande i sin öfverlägsenhet. Männen arbeta också på ett helt annat sätt än vi. De dela merendels sitt lif i två bestämda, skarpt begränsade afdelningar: arbete och hvila. Vi sätta inga sådana bestämda gränser, utan vi låta vårt arbetsrum vara ett förmak, där vänner och bekanta »titta in» litet emellanåt, och i vårt förmak uppträda vi med arbetsrynkor i pannan och arbetsprat på läpparna. O, detta prat om arbete, hvarmed kvinnorna upptaga så mycken tid! Det är tusen gånger mer tröttande än arbetet. — Alltså: ingen koncentration under arbetet, ingen grundlig vederkvickelse under hvilan.

Det finnes också en mellanregion mellan arbete och hvila, som man i hvardagslag brukar kalla »sudd». Det är det stadiet, då man pratar och skrattar, men med orolig min, som skvallrar om ett gna-

gande samvete, det är då, när man har så mycket att göra, att »det knappt lönar sig att börja med något». Är man riktigt djupt sjunken i sudd, så läser man hvarenda annons i tidningen, ja studerar till och med tidningsartiklar, som händelsevis hittats på omslag kring paket och gissar sig till hvad det kan ha stått på den afrifna biten. Detta olycksaliga mellantillstånd tar upp en dryg tid för oss kvinnor. Och tänk sedan, hvilken tid det drar att springa gata upp och gata ner för att få en bandstump i precis den färgen, som »man har tänkt sig», och för just det priset, som man har tänkt! Om vi toge alla de stunder, som nu nötas bort med arbetsprat, med onödiga afbrott i arbetet, med sudd och med besvär för de lumpnaste småsaker och lade dem till vår arbetstid, skulle vi hinna mycket, mycket mer än nu och icke behöfva draga in på sysslandet med sådana småting, hvilka, som fröken Key så sannt framhåller, bidraga till lifvets trefnad och skönhet.

Den kvinna, som är skapad för att vara produktiv, måste lägga band på sin sällskaplighet och lära att arbeta ensam och i tysthet. Kvinnan är som barnet: lifvet leker för henne och lockar henne med sin mångfald, hon kan icke motstå frestelsen att »vara i viften» och vara med om allting. Är hon författarinna, så är det mycket mer lockande att taga del i dagens strider och omedelbart få beröm och sympati för sina uttalanden än att stilla och i tysthet foga sten till sten och vänta i åratal, innan byggnaden blir färdig. Därför ha också kvinnor hittills mest utmärkt sig på de mer efemera områdena af litteraturen.

Kvinnans brist på framstegssinne hindrar henne icke att stundom med mycken ifver taga del i revolutioner. Revolutioner tilltala kvinnan som fantasi- och stämningsvarelse; då arbetar man i skaror och flockar, då är lifvet fullt af dramatisk spänning.

Jag har i det föregående sökt framhålla, att man behöfver icke gå ända ned till kvinnoaturens hemlighetsfullaste djup för att finna de skäl, som förklara, att kvinnoarbetet ej alltid lämnat så värderika resultat. Detta faktum kan ej heller ensamt bero på olämpligt val af arbetsområden. Fröken Key förordar ju uppfostran som ett för kvinnans natur särdeles passande arbetsfält, men dock måste hon afgifva detta stränga omdöme: »skolans tillstånd visar emellertid i den fullaste belysning den kvinliga oförmågan af själfständig, nydanande verksamhet». Visserligen skall fröken Key på detta argument svara, att kvinnorna misslyckats äfven på de naturlige arbetsområdena därför att de icke i arbetet satt in sina kvinliga egen-

domligheter». Men härmed har hon kommit in på ett område, så mystiskt och så dogmatiskt, att jag och många med mig ej kunna följa med längre.

* * *

Fröken Key vill knappast önska, att kvinnan skall lära sig att mer koncentrera sig på sitt arbete, ty hon fruktar, att hon då skall mista det sinne för detaljen och för personliga förhållanden, som är utmärkande för sann kvinlighet. Men när man kastar en blick på den svenska kvinnan i det hela — ej blott på de få studentskorna och kvinnliga kandidaterna, utan på våra hederliga fruar och fröknar i stad och på land, så finner man faran för att de skola mista intresset för småting och för personliga förhållanden på intet sätt öfverhängande. Fastmer finner man, att det problemet ännu kvarstår olöst, huru de skola kunna förvärfva sig några icke-personliga, så att säga objektiva intressen.

Den som har umgåtts med vanliga, riktigt äkta genomsnittskvinnor vet, huru sällan de hafva reda på sin hemorts, sin kommuns eller sin stads mest i ögonen fallande intressen. Hur ofta ser man icke en hustru sitta med illa dold ledsnad och likgiltighet, under det mannen med lif och värme berättar för en främmande person om sitt arbete eller om sina medborgerliga intressen! Så snart hon kan, afbryter hon samtalet för att sticka in en liten intetsägande notis, som oftast går ut på personligheter. Säkerligen skulle mannen, som så gärna talar med den främmande om sitt arbete, gärna sett, att hans egen hustru visat någon sympati därför. När man träffar tillsammans med sådana kvinnor, förstår man allt för väl drottning Kristina, om hvilken det heter i Fryxells historia, att hon, när damer voro bjudna till slottet, »efter de första hälsningarna snart öfvergick till och stannade på karlarnes sida».

Äfven hos intelligenta och bildade kvinnor märker man ofta en förvånande brist på »helhetsintressen», som fröken Key säger. Men den bristen är jag öfvertygad om, ej beror på en oföränderlig anläggning i naturen, utan på bristande utbildning och på bristande soliditet i kunskaperna. I vår tid, då äfventyrets öfverraskningar och stämningarnas smältande musik så godt som försvunnit både från historiens skådeplatser och från det enskilda lifvet, är det underligt att återfinna allt detta i vetenskapens värld, där hvarje dag som går avslöjar företeelser så häpnadsväckande, att vi skulle ropa af förvåning och glädje, om vi icke vore så slöa. Denna glädjekälla försummas af de flesta kvinnor, dels af lojhet, dels därför att de icke

orkat förskaffa sig den lilla fond af fasta kunskaper, som behöfs för att få inträde i denna förtrollade värld. Rädslan för litet intellektuel möda stänger dem från de högsta intellektuella fröjderna. Och dock vore det så sannt kvinligt att göra gällande vetenskapens poesi, som forskarne själfva, fördjupade som de äro i detaljforskningar, knappt hafva sinne för.

Det går som en underström genom fröken Keys föredrag den uppmaningen till kvinnorna att lefva egentligen med hjärtat; men ser hon då icke, att hon därmed skjuter på i utförsbacken, där det går fort nog ändå, och att denna uppmaning kommer för många att betyda det samma som att dö af ett krossadt hjärta — en sannt kvinlig död! Missriktad, sjuklig, öfverdrifven känslighet, men ingalunda brist på hjärta är hvad man möter öfverallt hos de familjelösa kvinnorna: är det då icke skäl att söka gifva dem en motvikt af arbetsglädje och objektiva intressen, sådana som ingen kan taga ifrån dem?

* * *

Fröken Key framhåller med stor skärpa de skuggsidor, som kunna åtfölja den arbetande kvinnans lif; däremot ser hon äktenskapet och moderskapet nästan uteslutande från den ljusa sidan och omnämner endast de svårigheter, som kunna uppstå af konflikter mellan det yttre arbetet och hemlifvet. Hon låtsar just icke om något annat än att kvinnan känner sig tillfredsställd, när hon på detta sätt får fylla sin bestämelse. Så är dock icke alltid förhållandet. Hur många gånger får man icke höra kvinnor, som icke alls räknas till de olyckliga hustrurna, uttala sig på följande sätt: »ni veta inte, ni ogifta, hur lyckliga ni äro!» Nå, ofta är detta tal kanske endast uttryck för samma dåraktiga jargon, som vi nyss talade om, men ganska ofta ligger bakom detsamma en gnagande känsla af att den talandes personlighet i äktenskapet icke kommit till sin rätt. Denna gnagande känsla af misräkning möter man såväl hos hustrur till obetydliga män, som hos dem, hvilka varit förenade med skapande snillen. Som exempel på den senare kategorien kunna vi nämna Fredrika Runeberg* och mrs Carlyle. I dessa båda fall hade ju de »hvita pärlorna» fått det ädlaste vin att »smälta i», och dock kändes det så bittert, så bittert detta, att det togs för gifvet, att de skulle smälta. Mrs Carlyle säger en gång när hon blickar tillbaka på sitt

* Se »En stor mans hustru». Dagny 1892, häft. 7.

lif: »Carlyle har blifvit långt mer än jag någonsin vågade hoppas — och jag är olycklig».

Hvad var det, som gjorde dessa högt begåfvade kvinnor, som hade valt hängifvenheten och uppoffringen framför den egna utvecklingen, så otillfredsställda? Det var den ständiga känslan, att mannen behöfde dem hufvudsakligen för sin yttre trefnad, att han i viss mån höll dem *utanför* sitt djupaste sjäslif. När en kvinna offerar sin egen själfständiga utveckling och icke får den ersättningen att lefva med mannens, då känner hon sig besviken och det med rätt. Det är det fulla samlifvet också på andens område, den fullständiga ömsesidigheten i gifvande och tagande, som den rikt utvecklade kvinnan kräver för full lycka, och det är det mannen ofta hvarken kan eller vill skänka henne.

Det steg, som nu närmast behöfver tagas för att befordra lyckligare äktenskap, det kan icke tagas af kvinnan, det måste tagas af mannen och består däri, att han höjer sig till större »erotisk idealism». Han måste lära sig inse, att den varelse, som lefver vid hans sida, är icke blott en könsvarelse, icke ens blott en hjärtevarelse, utan en andlig personlighet, som behöfver utveckling och — icke det minst viktiga — *sympati* och *utrymme* för sin utveckling. Hon ställer på honom större fordringar än forna tiders hustrur, men hon kan ock skänka en långt fullständigare lycka. Att en sådan lycka icke är omöjlig, visa sådana äktenskap som makarne Brownings, Stuart Mills, Charles Kingleys m. fl.

Det är likartade ideal, som tyckas hägra för en sådan författare som Jonas Lie, när han numera så gärna skildrar äktenskap, som upprifvas genom hustruns och mannens grundolika uppfattning af kärleken. Missförhållandet för närvarande — kanske en af orsakerna till det vidtutbredda kvinliga celibatet — är att många kvinnor stå etiskt och intellektuellt nog högt för att icke kunna nöja sig med något mindre än denna fullständiga lycka, och att det däremot finnes ganska få män, som icke kvarstannat på den lägre ståndpunkten.

Det bästa af allt som fröken Key denna gång haft att säga oss, och som utan tvifvel verkligen är ett ord i sinom tid, är hennes hjärtliga och gripande vädjan till modern att ägna sig helt åt hemmet och barnen samt att däri se en uppgift så stor, att den fyller hela hennes verksamhetsbehof. Men om mödrarna sålunda försaka alla de väckande intryck och impulser, som en verksamhet utåt skulle skänka dem, så måste de å andra sidan begära, att mannen tar dem med i sitt lif, att han blir det öga, hvarigenom de blicka ut i världen. Om

så sker, komma de icke att känna sig »inburade», men i annat fall torde det väl hända, att barnkammarens och hvardagsrummets väggar förefalla dem stängande.

* * *

Fröken Key tyckes gå ut från samma besynnerliga antagande, som nästan alla andra, hvilka yttra sig i kvinnofrågan, att det är kvinnorna, som skola förändra världen och vrida den än hit, än dit. Ja, sedan fröken Key plundrat den stackars kvinnan på nästan all skapande kraft och all energi, fordrar hon plötsligt, att hon i kraft af sin moderlighet skall omdana politik och samhälle och skola, utom det att hon liksom i förbigående skall uppfostra sin man att vara en rätt fader. Det är ändå, när allt kommer till allt, »hon, som skall göra't». Men det är för mycket begärdt; den samtida mannen i hans egenskap affader, make, broder och son utgör väl dock — lindrigast sagdt — en liten modifikation i kvinnans väsende och verksamhet. Skulle icke han utöfva något inflytande, han, hvars natur är så skapande, på henne, som är så passiv?

Min tro är att intet steg framåt i kvinnofrigörelsen lärer kvinnan till verklig lycka, om icke männen också bli öfvertygade om rättvisan af detta steg. Ingenting vore i dessa tider nyttigare för kvinnosaken än ett energiskt arbete att inför männen förklara och rättfärdiga den. Detta system af »kvinnan åt kvinnan», som vi allt mer kommit in på, förefaller mig i högsta grad naturvidrigt. Vi ha en mängd kvinnoföreningar, umgängeslif för endast kvinnor, skolor med endast kvinliga lärare, litteratur för kvinnor, ja, snart kunna vi fylla hela bokhyllor med böcker af kvinnor om kvinnor för kvinnor. Det är väl dock icke meningen, att människorna skola vandra fram på kulturens väg, fördelade i stora skaror efter kön; naturligare vore, om de ginge fram i grupper, blandade af män och kvinnor.

Fröken Key, som så mycket ifrar för hemlifvet, presenterar för oss en kvinlig trädgårdsmästare med unga flickor till elever; denna står i förbindelse med kvinliga frukt- och grönsakshandlande i staden, som väl naturligtvis också ha kvinliga biträden. Nej, fröken Key, det där är för mycket fruntimmer! Sätt dit, jag ber er, åtminstone en duktig karl, som kan ta ett krafttag ibland när arbetslusten håller på att mojna af, och som, när damerna bli för petiga och omständliga, lagar, att de få ett godt skratt, ett sådant som skakar om både kropp och själ! — Man bör nämligen komma ihåg, att äfven arbets-

lifvet bör så mycket som möjligt likna familjelifvet och ingalunda taga klostret till förebild.

Genom detta kvinnornas uppträdande som skrå, som kast, omöjliggöres till stor del den andliga växelverkan mellan könen; hvarterda lefver i sin andliga atmosfär, vi få t. ex. en manlig och en kvinlig opinion, och svårigheten för män och kvinnor att förstå, hvarandra blir allt större.

* * *

Fröken Keys benägenhet att fordra allt och vänta allt af kvinnan ensam framstår nästan bjärtast, när hon klagat öfver att nutidens kvinnor ha upphört att vara »förmedlarinnor af kulturvärden», att de ej, liksom kvinnorna vid det förra sekelslutet, uppmuntra konst och vetenskap genom sin oegennyttiga sympati. Hon erinrar härvid om sådana konstnärinnor i umgängeskunst och brefskrifning som Kamma Rahbek i Danmark och Rahel Varnhagen i Tyskland. Svärmeriet för denna tid och för denna art af kvinnoinflytande är en af mina många beröringspunkter med fröken Key. Men icke är det kvinnornas fel, att denna tid är förbi? Hvilka män skulle nu samlas kring en Kamma Rahbek? Med ett godt bord och ett elegant hem skulle hon kanske kunna locka några, men med sin intelligens inga. Tänk oss att en af våra samtida herrar finge ett bref från Rahel, — ett af dessa, som utgjorde hennes vänners délice, och där hon, följande sina skiftande stämningar, än kom med de djupsinnigaste tankar, om diktning och konst och det mänskliga själslifvet i allmänhet, än med de uppsluppna, barnsligaste infall — hvad skulle han hålla för min? Hans första tanke skulle vara: »människan är galen!» — hans andra: »hon måtte vara kär i mig, eftersom hon gör sig så här mycket besvär» — och svaret, ja det blef säkerligen aldrig skrifvet. Hvem skulle väl också nu ha tid och lust att med henne ingå i en spirituel diskussion om, huruvida ombytthet i vänskap kan eller icke kan definieras som en »sökande trohet?» Hvem skulle icke anse sin tid bortkastad på dylika »pjollrigheter?»

Fröken Key förbiser alldeles den oerhördt viktiga omständigheten, att tidsandan är en helt annan och männen helt andra nu än då. Då var sinnesriktningen estetisk, man beundrade mer den »väl sagda» tanken, än det noggrannt utförda experimentet. På alla områden stod intuitionen, genialiteten i högsta kurs. Nu är det hvarken skaldekunst eller estetik eller filosofi, som sitter i högsätet, utan den på mjölkseparatorn och elektricitetsmaskinen tillämpade naturveten-

skapen. De stora geniala öfverblickarna föraktas, åtminstone af våra svenska vetenskapsmän, och man lyckönskar sig öfver att t. ex. i historien ha kommit ifrån den »genialiska» historieskrifningen.

Nu finns det ju intet fack, som kvinnan har mindre anlag för än det tekniskt industriella, och äfven af andra grunder torde maskinlära mindre väl lämpa sig för konversation i en salong. Likadant är förhållandet med bankfrågor, hvilka upptaga en dryg del af våra samtida mäns intressen. Eftersom tiden är oestetisk, blifva de psykiskt kvinliga egenskaperna föga uppskattade. Därför är detta »kvinnans århundrade» en tid, där kvinnan skulle i högsta grad vantrivas, om hon icke som en liten tröst hade — emancipationen. En man måste vara mycket förfinad för att äga sinne för den »bouquet», som hvilat öfver en spirituel kvinnas sätt att tänka och uttrycka sig. Den förfiningen saknas numera. I detta fall — hvad känslolifvets och smakens förfinande beträffar — tror jag med säkerhet, att vi lefva i en urartningsperiod. Den varmt förstående, gratiöst tänkande, naivt intelligent kvinnan dör ut af brist på efterfrågan.

Fröken Key säger, att mången Kamma Rahbek skrifer nu för tiden medelmåttiga romaner. Alldeles! Nog skulle hon också mycket hellre lägga ner sina tankar och infall i bref eller konversation, men som hon icke har någon vän, som med sympati skulle läsa eller höra dem, har hon ingen annan råd än att vända sig till publiken. Publiken i stället för vän eller beundrare! Barockt, icke sannt? Ja, men icke är det kvinnornas fel.

Hur skulle kvinnan kunna spela någon framstående roll i ett sällskapslif, från hvilket all värme har flytt? Konversationen består ju i ett naket konstaterande af fakta; talar man om åsikter, serverar man dem i en lätt glasyr af ironi, hvarmed man antyder, att man visst icke håller något vidare på dem. För all del ingen öfverspändhet, ingen sentimentalitet! Kvinnorna ha också försökt att iföra sig denna styfva själsuniform, men det är endast de sämsta, de torraste, som lyckats däri. De andra, de verkligt kvinliga, hafva ett ständigt arbete med att hålla tillbaka känslan och de lifliga impulserna, hvilka oupphörligt vilja sticka fram på det ena hållet, när de blifvit motade på det andra. Den enda krydda, som får förekomma, är humor, helst galghumor. Men humor är, jämte mekanik, det som kvinnor ha svårast för. — Nej, nutidens sällskapslif är ingen skapelse af kvinnor.

Det är kvinnan, som skall representera mystiken, säger vår författarinna. Ja, det får hon då göra i ensamhet, liksom hon ensam

går i kyrkan, *ensam* läser dikter och *ensam* — vanligtvis — uppfostrar sina barn.

Det är också tidsandans och männens hela sinnesriktning, som till största delen bär skulden för den klagan, i hvilken fröken Key äfven tycks instämma, att nutidskvinnan är erotiskt kall. Det är ju tämligen tydligt, att män, som behärskas af egennyttiga och materiella intressen, icke kunna hafva så särdeles stor förmåga att väcka kärlek. Kvinnan är en obotlig hjältedyckare; i tider då hos männen den stora hänförelsen för osjälfviska syften dött ut, får man icke vänta, att hos kvinnan finna »den stora kärleken».

För öfrigt tycks det icke vara stor fara för, att denna kyla skall taga öfverhand, i synnerhet som, enligt fröken Key, erfarenheten lär, att de högst begåfvade kvinnorna äro de, som »i erotisk mening fått mest och tagit mest». Och utan tvifvel skola bättre tider komma, då det icke finns ett sådant svalg som nu emellan det manliga och det kvinliga släktets känslö- och tankevärld. När den tiden kommer, skall det visa sig, att den innersta meningen med den sanna kvinnofrigörelsen varit att förbereda lyckligare äktenskap. Det skall då blifva klart, att den elite af högt utvecklade kvinnor, som, följande icke ärelystnadens utan sin begåfnings tvingande kallelse, verkat utåt, och som själfva kanske måst försaka den fulla utveckling och fulla lycka, som endast kan vinnas genom äktenskapet, icke dess mindre arbetat just för detta mål, i det de tvingat männen till erkännande af att kvinnan har andliga behof och rika andliga krafter. Detta erkännande, när det blifvit allmänt och uppburits af djup öfvertygelse, skall nämligen mer än något annat bidra till kvinnans lycka i äktenskapet.

Det ligger en aning om denna sanning i den sympati, hvarmed den stora massan af bildade kvinnor i våra dagar omfatta dem af deras kön, som med framstående duglighet arbeta i det offentliga lifvet. Kvinnorna, som fordom beskyldes för att icke kunna hysa vänskap för hvarandra och att behärskas af afundsjuka, de bära nu upp dessa sina medsystrar med en känsla, som är vida lifvigare än den kamratkänsla, männen bruka visa mot hvarandra. Man kan stundom vara frestad att le åt denna känsla, som onekligen stundom slår öfver i kritiklös, eftersägande beundran, men på det hela är den djupt rörande. Det ligger däri något af de lidandes kärlek till befriaren, af soldaternas till sin segerrike anförare, det är känslan af att dessa framskjutna poster innebära ett hopp för alla kvinnor, äfven för dem, som aldrig tänkt sig något annat liffsideal än det som kan förverkligas i hemmets stilla värld.

* * *

Innan jag avslutar denna långa och dock på grund af ämnets ofantliga vikt och betydelse ofullständiga kritik, vill jag nu med ett par ord sammanfatta mitt omdöme om fröken Keys uttalanden.

De största felen i hennes framställning synas mig ligga däri, att hon visar för liten *förtröstan* på möjligheten för kvinnan att förlika krafvet på kärleks- och moderslycka med krafvet på själfständig andlig utveckling, och att hon förbiser, att äfven detta senare kraf är djupt grundadt i hennes innersta natur; vidare att hon för litet betonar den *arbetsglädje*, som dock äfven nu, under i flera fall ogynnsamma omständigheter, lyser upp mången kvinnas lif på ett helt annat sätt än fordom, och som skulle göra det i ännu högre grad, om blott kvinnan kunde besluta sig för att öfvervinna fel och svagheter, som icke hafva något med den sanna kvinligheten att skaffa.

Kvinnorörelsen är berättigad, men den är icke ofarlig, den kan lätt råka på afvägar, och som den tangerar de allra ömtåligaste mänskliga intressen, kunna dessa afvägar blifva synnerligen olycksbringande. Det bör därför anses som en lycka, när den utsättes för den luttring och själfpröfning, som en ärlig kritik medför. Det är sålunda på intet sätt att beklaga, att fröken Key på senare tider åtagit sig kritikerns roll, i synnerhet som hon, ehuru ofta orättvis i sina beskyllningar, oklar och ensidig i sina påståenden, dock behandlar ämnet med hjärta och en helt annan sakkännedom än de manliga kritici, som stundom från höjden af sin öfverlägsenhet slungat mot kvinnosaken några förlöjligande anmärkningar. Mätte hennes uppträdande denna gång haft den verkan, att det som en stormvind blåst bort fåfångans och ärelystnadens agnar från det kvinliga arbetsfältet, men måtte hvetet stanna kvar, och måtte hennes värtaliga ord icke som den heta öken vinden hafva gått förhärjande fram öfver de späda telningar af äkta arbetsglädje, som börjat spira hos det unga kvinliga släktet!

Ännu några synpunkter*.

Sedan min föregående uppsats utkommit, har diskussionen om kvinnofrågan fortgått, och fröken Key har hållit sitt tredje föredrag. Detta blef troligen för många liksom för mig en öfverraskning och en sviken förväntan.

Man hade nämligen väntat, att fröken Key vid detta tillfälle skulle ha närmare utlagt och förklarat de mera allmänt hållna yrkanden, hon förut gjort, och visat hur de skulle taga sig ut i praktisk tillämpning; i stället fick man höra samma allmänna påståenden, då och då interfolierade med andra, som tycktes rakt strida mot de förra, utan att talarinnan på något sätt vinnlade sig om att upplösa eller förklara motsägelsen. Klarheten är dock en välsignad sak både för den som talar och skrifver, hvilken därigenom undgår att bli missförstådd, och för dem som höra och läsa, hvilka veta, hvad de hafva att hålla sig till.

Föredraget, i högsta grad stämmingsfullt och framfördt med talarinnans vanliga talang, blef egentligen en andaktsstund, under hvilken man betraktade den tvåfaldiga texten: mannens öfverlägsenhet i kulturarbetet och kvinnans öfverlägsenhet i känslolif. — Mina föregående uttalanden hafva säkerligen tillräckligt tydligt ådagalagt, att jag icke är fallen för att öfverskatta kvinnans förmåga — jag har tvärtom blifvit beskylld för motsatsen — och männens öfverlägsenhet i det stora hela har jag aldrig betviflat, men när man får höra denna öfverlägsenhet tagen som text till en predikan, så börjar man med nyvaknad kritik att undersöka texten och undra, om den verkligen i den utsträckning, som fröken Key tager den, är så ofelbart sann.

Vi ha fått veta, att inga kvinnonamn stråla bland *mänsklighetens* eviga namn, men låt oss röra oss i litet mindre kretsar och taga reda på, om det finnes så många *svenska manliga* namn, som höra till dessa eviga stjärnor? Linné, Tegnér, Svedenborg, skulle kanske någon föreslå, men icke ens dessas evighet är höjd öfver allt tvifvel. Låt

* Sedan denna uppsats skrefs, har en broschyr af Mathilda Roos »Ett ord till fröken Key och till den svenska kvinnan» utkommit, hvilken innehåller många uttalanden, som öfverensstämmande med mina. Dock anser jag, att Mathilda Roos går för långt så till vida som hon icke i något fall ger Ellen Key rätt, och som hon nästan tycks vilja sätta likhets-tecken mellan mannens och kvinnans natur.

oss vidare sätta ned våra fordringar litet och i stället för mänsklighetens eviga namn tala om de namn, som för oss här i *Sverige* äro *oförgätliga*. Bland dessa finna vi då vår största representant för medeltidsmystiken, *Birgitta*. Vi finna vidare en af våra kraftigaste och mest fjärrskådande medeltidsregenter, *Margareta*. Hvilken skald från den Gustavianska tiden lever väl mest på folkets och ungdomens läppar? Icke Leopold eller Kjellgren, utan *Anna Maria Lenngren*, hvars popularitet är jämförlig endast med Tegnér och Runebergs. Och så ha vi *Fredrika Bremer*, hvars på många tungomål öfversatta arbeten gjort det svenska namnet berömdt öfver hela världen. Fru *Carléns* »Ett köpmanshus i skärgården» torde kunna täfla med »Den siste Athenaren» om äran att vara svenska litteraturens mest betydande roman. Gå vi till 80-talets realistiska litteratur, så borde väl fröken Key minst af alla hafva glömt, att den har knappt mer än ett, möjligen två manliga namn, som så fullt karakterisera riktningen, som dess bästa kvinliga författare. Och den originellaste roman, som utkommit på senare tider, den som mest afgjordt slog in på en ny bana, var den icke författad af en kvinna, *Selma Lagerlöf*?

Dessa namn synas mig vara alldeles tillräckliga för att bevisa, att om man ströke bort allt kvinnoarbete i Sverige, skulle kulturen här icke vara sådan som den nu är; och dock har jag förbigått så många på andra banor framstående och ledande kvinnor, hvilka på sitt sätt gjort betydande insatser i utvecklingen. Nej, det där talet om mannens *absoluta* öfverlägsenhet och kvinnans *intighet* på kulturarbetets område, det kan ju möjligen predikas som en sanning i andra länder, men att *svenska* kvinnor kunna jublande mottaga det som en sanning, ja som ett evangelium, det skulle man knappast kunnat tro, om man ej sett det med egna ögon.

När jag i det föregående förenat mig med fröken Key i klagan öfver ett jämförelsevis svagt resultat af kvinnornas arbete, så tänkte jag företrädesvis på de många, som aldrig gjort anspråk på genialitet eller på en ledande ställning, men som med duglighet och godt huvud ägnat sig åt så väl intellektuella som praktiska yrken. Jag ville se dem mera behärska sina respektive arbetsområden och i mera synbar måtto draga sina strån till stacken på det sättet, som erfordrar endast företagsamhet och allvarlig koncentration. Jag skulle önska att se kvinliga namn mindre i samband med notiser om tagna examina än i samband med vetenskapliga iakttagelser eller praktiska rön af betydelse, och jag är säker att detta skulle kunna ske, om de begäfvade kvinnorna bättre toge vara på sin arbetskraft.

Men jag återgår till föredraget. Många af den talrika kvinliga ungdom, som åhörde det, gingo säkert hem med de bästa föresatser att enligt talarinnans uppmaning bruka »sitt kvinliga patos», »sätta in sin kvinliga egendomlighet» och göra detta i arbetet, när de icke kunde ha tillfälle att göra det på det bästa sättet, som hustrur och mödrar. Men säkert blef det dem ganska svårt att komma till klarhet med huru de därvid skulle bära sig åt, ty det är en svår och intrikat fråga detta: *när arbetar man på ett kvinligt sätt?*

Fröken Key är dock icke förlägen om svar på denna fråga. Hon vet först och främst på pricken, hvilka mål som kvinnans väsensart bjuder henne att arbeta för, nämligen: för fredssaken, för en sådan reform af undervisningen, att folkskolan blir bottenskola, för lösningen af de sociala frågorna; med andra ord, kvinligheten bjuder att arbeta just för de åsikter, som fröken Key anser vara de rätta. Detta kallar jag att vara dogmatisk. Med fullkomligt lika goda skäl kan en annan komma och bevisa, att den kvinliga egendomligheten bjuder oss att verka för federationen, för den absoluta nykterheten och för religionen.

Det förhåller sig nämligen så, att kvinlighet är ett obestämt begrepp, som hvar och en kan definiera på sitt sätt. Det är obestämt äfven därför, att det just för närvarande håller på att undergå en metamorfos; kvinligheten eröfrar det ena arbetsområdet efter det andra, om hvilket det förut hette: det där är omöjligt för en kvinlig kvinna. Man kan numera icke annat än storskratta åt de karakteristiker öfver kvinnonaturen och dess begränsning, som skrefvos för en 50 år sedan. Ännu 30 år tillbaka i tiden skulle det väl ansetts för omöjligt, att en kvinna med anspråk på kvinlighet kunde uppträda och hålla offentliga föredrag; och nu är det väl ingen som bestrider, att t. ex. fröken Key gör detta med fullt bibehållen kvinlig värdighet.

När fröken Key i sina senaste i tidningen Idun tryckta teser påstår, att kvinnorörelsen har »förkvävt intresset för utforskandet af kvinnans särskilda egendomligheter», så är detta alldeles falskt, ty kvinnonaturens såväl krafter som begränsning hafva tvärtom blifvit — eller rättare sagdt börjat att blifva — kända genom de olika slag af arbeten, som kvinnan fått tillfälle att ägna sig åt; ett bevis härpå är just den nyss nämnda oerhörda omdaning, som begreppet kvinlighet undergått på de sista decennierna. All den kunskap om kvinnans väsensart som kan hemtas endast från hennes sätt att *älska*, torde väl skalderna

för länge sedan ha meddelat oss, de som sedan urminnes tider så grundligt analyserat henne från den sidan.

Så vidt jag förstår, finnes det intet annat sätt att bevara kvinligheten än att vara *naturlig* och okonstlad. Kvinligheten är en blomma, som utvecklas hos hvarje kvinna, som är naturlig, och som ej genom jäktadt arbete förlorat den stillhet, hvarom jag i den föregående uppsatsen talat. Man behöfver icke göra något vid den saken, och man kan det icke heller; blott solskenet är där, slår blomman ut. Solskenet är visserligen i främsta rummet ömhet och kärlek, men det kan också vara ett arbete, som är lämpadt efter kvinnans individuella anlag. I motsats till fröken Key vill jag nämligen trycka mer på den *individuella begåfningen* än på den *kvinliga väsensarten*, om hvilken man med skäl kan säga, att den ännu i många afseenden är *utforskad*.

Kvinligheten behöfver alls icke förstöras af yrkesarbetet. Om en kvinna har en oemotståndlig kallelse för ett arbete, äfven ett sådant som hittills ansetts såsom uteslutande manligt, kan man vara säker på, att hon icke förlorar sin kvinlighet genom att ägna sig däråt. En människa kan aldrig blifva onaturlig och obehaglig — och det är ju just detta, som den okvinliga kvinnan är — genom att verka i enlighet med sin naturs anläggning. Och fröken Key är nog ense med mig därom, att naturen gör sig ej skyldig till ett sådant slöseri, att hon i en varelse nedlägger anlag, som äro ämnade att förkvävas. Till och med ett så okvinligt yrke som härförarens har ju en gång utöfvats af en kvinna — Jeanne d'Arc — och enligt den bild traditionen tecknat af henne, var hon ju allt annat än rå och framfusig, det var ju just genom sin jungfruliga entusiasm och renhet, som hon hänförde sina landsmän och räddade Frankrike.

Men när kvinnor röka cigarrer, sitta och hänga på kaféer, bruka grofva ord och dylikt, då förlora de sin kvinlighet, ty härvid följa de icke någon inspiration af sin individuella natur utan endast en okynnig lust att härma männen. De s. k. emanciperade damerna äro nästan alltid tillgjorda. Det är också ett faktum, som icke kan undgå en opartisk iakttagare, att de ledande och inflytelserika kvinnorna i vårt land icke alls affektera manliga fasoner, att de i klädsel och uppträdande på intet sätt skilja sig från andra kvinnor. De forna emanciperade, som klippte af håret för att slippa besväret att kamma sig, och hvilkas hela väsen uttryckte ett fast beslut att kosta hvad det ville armbåga sig fram genom de hatade och föraktade männens led — de försvinna allt mer som snön för solen.

Vår tids framstående kvinnor — åtminstone i Sverige — veta mycket väl, att det är både enklast och klokast att också i arbetet uppträda som kvinnor; klokast, ty kvinligheten är på alla områden, också det yttre arbetets, en makt som eröfrar och vinner. De veta också, att kvinligheten sättes i fara genom den intellektuella fåfänga, som utmärkte de nu snart saligen affidna blåstrumporna, och som dref dem att ständigt och jämt öflas att hålla fram sin kunskap och sin duglighet och därmed slå männen på fingrarna. Ett sådant uppträdande måste verka så mycket obehagligare på männen, som dessa ju endast på senare tider kunnat vänja sig vid att i kvinnan se en jämlike i intellektuellt afseende. Man måste besinna, att *under alla föregående tider har kvinnan i stort sett varit sådan mannen velat hafva henne, nu för första gången i historien står han inför en kvinna, som danat sig efter sitt eget ideal och icke efter hans.* Detta är för honom en ganska pröfvande situation, och det är egentligen nästan underligt, att konflikterna ej varit häftigare än de varit; på det hela har han tagit saken ganska godmodigt.

Man kan för öfrigt icke lägga an på att utveckla den kvinliga egendomligheten, ty huru skulle man kunna *utveckla* det *omedvetna*? Det enda man kan göra är att icke förkväfvä det. När fröken Key vill, att den »kvinliga vildheten» skall medvetet användas i kulturarbetet, blir hon ju fullständigt barock; det är som om man skulle strängt säga till en människa: jag *befaller* dig att vara *naiv*, det är din *plikt* att vara *impulsiv* och *omedelbar*.

Dessutom är det farligt detta tal om att utveckla den kvinliga egendomligheten; i praktiken komme det endast att leda till ett utvecklande af de kvinliga *felen*, ty *de* äro lätta att komma åt. Visserligen är kvinnans själslif i många väsentliga fall olika mannens, men utvecklingen tycks gå därhän, att en fullt harmonisk man tillägnar sig en dryg del af de bästa kvinliga egenskaperna, och tvärtom. Det finnes ju män, som äga en kvinnas ömhet och finkänslighet, och dem finner man icke ibland de svaga karaktererna — ty sådana utmärkas vanligen af småsinne och egoism — utan hos de starka, alltså just hos dem, som bibehållit och utvecklat de bästa manliga egenskaperna. Föreningen af manlig kraft och kvinlig ömhet skapar den högsta grad af mänsklig fullkomlighet som vi känna. Vanlig är den icke, ty få män äro i vår enerverade tid nog starka för att kunna tillåta sig att vara veka.

Skulle vi nu icke kunna tänka oss, att liksom mannen kan lägga bort sin brutalitet utan att förlora sin manlighet, så skulle också vi kvinnor

kunna lägga bort våra speciellt kvinliga fel, t. ex. vår lidelsefulla uppfattning af förhållanden och personer, vårt sätt att alltid se blott *en* sida af en sak och därigenom blifva så fruktansvärdt orättvisa, vårt småsinne, m. m.? Ja, skulle vi icke rent utaf kunna försöka oss på det vågstycket att göra »vår insikt att om $2 \times 2 = 4$ manligt klar och fast»? Skulle all vår förmåga att uppfatta känslolifvets fina nyanser och att genom sympatien sätta oss i förbindelse med våra medmänniskor gå förlorad genom — litet sundt förnuft? Låt oss åter taga till hjälp en analogi från den manliga erfarenheten: har det någonsin påståtts, att vetenskapsmannen genom sin logik blifvit mindre känslig än t. ex. en ostuderad bonde?

Få saker hafva grämt och förargat mig så mycket som pedanternas begär att torka ut undervisningen i våra skolor och förvandla den till idel logik, och jag har just aldrig på något område känt mig frestad att dyrka snusförnuftigheten. Men två saker hafva numera lärt mig att akta, ja nästan svärma för den logiska kvinnan; den ena är — en vidsträckt erfarenhet af fruntimmer, och den andra — fröken Keys anlopp mot logiken.

Logiken är tankens skelett, det får aldrig synas, men det måste finnas. Det är ändå skelettet, som skiljer de högre djuren från de lägre, och ett själslif med endast impulser och instinkter och känslor gör samma obehagliga, opålitliga intryck som de slemmiga blötdjuren. Ja, logik är i grund och botten endast redbarhet och vederhäftighet öfverflyttad på intelligensens område. Och den skulle antingen vara så omöjlig att förvärfva eller, förvärfvad, vara så farlig för kvinnan?

Jag vill påstå, att logiken är mycket god att ha till och med för makan och modern, och många studerade kvinnor blifva utmärkta husmödrar just genom sin förmåga att *handla på grund af skäl* och ej på grund af lösa instinkter och impulser. Hur oändligt många hem bli ej förbittrade genom nyckfullhet och dåligt lynne hos husmodern, som i alla små motgångar ser människors elakhet eller ödets hårda domar, och som på grund af sin oförmåga att *tänka klart* ofta blir så ofantligt orimlig mot sin omgifning! Hur många äktenskapliga gräl skulle ej inställas eller åtminstone förkortas till hälften, om hustrun kunde »taga reson»! Huru mycket bättre behandlas icke tjänarne i ett hus, där matmodern är en kvinna, som med lugn och konsekvens fattar sina beslut och afväger skyldigheter och rättigheter! Den där omedvetna, »naturbestämda» kvinligheten kan vara förtjusande i sällskapsrummet, men visar ofta fruktansvärda skuggsidor i köket.

Fröken Key vill icke neka kvinnan att deltaga i det yttre kulturarbetet, men dels vill hon, att hon skall sträfva för vissa, såsom kvinliga utpekade *syften*, dels skall hon arbeta på ett *sätt*, som är alldeles olika mannens. Kvinnorna få ej »snegla på ett manligt arbetsideal», ej »rada upp sig som nollor bakom en manlig siffra», utan de skola »göra revolt» genom att i arbetet sätta in dels moderligheten, dels den af Laura Marholm upptäckta »kvinliga vildheten». Hvad som menas med »vildheten» kan man möjligen med litet god vilja förstå — det är allt det oberäkneliga, skiftande, hänsynslösa i kvinnonaturen — men hvad man däremot platt icke kan förstå är fröken Keys sträfvande att göra instinkten till ett resonnemang och regellösheten till regel. Meningen tycks vara den, att kvinnoarbetet skall grundas på *kvinnoinstinkter*, på sådana, som »leka med systemen och programmen, logiken och formerna», och att det skall gå i opposition till det manliga kulturarbetet. Man frågar sig med förvåning: hvart har nu mannens öfverlägsenhet tagit vägen? Det är ju han, som är »skaparen af de nya idéerna». Jo, enligt fröken Keys mening är kvinnan mycket dummare än mannen, när hon vill understå sig att bruka hans vapen, logiken; men mycket, mycket kvickare, när hon låter bli att tänka och låter leda sig af sina instinkter. Mycket farliga instinkter för resten, ty de hindra henne att antaga »den gifna kulturens resultat som för sig förbindande».

Enligt fröken Keys åsikt bör emellertid kvinnan få bruka sin moderlighet och sin vildhet — två bra nog oförenliga egenskaper — på det »medborgerliga livets alla områden»; till och med rösträtt bör samhället tillerkänna henne. Antag nu, att en kvinna är medlem i en komité, som för öfrigt består af manliga medlemmar. Hon vill kämpa för sina egna syften, som leda sitt ursprung från hennes kvinlighet; hur skall hon därvid gå tillväga? Skall hon släppa lös sin känsla — sin »vildhet»? Jo, då ville jag se våra ämbetsmän och grosshandlare eller våra bönder! Hvilka ansikten de skulle sätta upp! Det vore just inte rätta sättet att taga dem. Nej, om själfva syftet och ej blott nöjet att göra revolt ligger henne om hjärtat, får hon allt gripa till mannens vapen: förnuftsgrunder och erfarenhet; den kvinliga känslan får icke följa med annat än som en fin, nästan omärklig doft af stämning.

Eller kanske kvinnan-medborgarinnan sätter sig öfver alla dessa tråkiga former med styrelser och komitéer? Skola vi tänka på masspetitioner och kvinnoriksdagar, eller skola vi kvinnor rusa in öfver den manliga kulturen som barbarerna öfver Rom?

Fröken Keys tal om den kvinliga vildheten kunde man ha uppfattat endast som en originell fantasilek, men det är vid närmare betraktande ganska farligt, ty det kan ge upphof till ett mycket olycksaligt misstag, det nämligen, att kvinnorna skulle kunna komma till inflytande på en ginare och bekvämare väg, än den mannen måste gå. För dem gäller det, att ingenting af bestående värde kan genomdrivas här i världen utan dessa tre medel: intresse — ju eldigare, ju bättre — sakkännedom och ihärdighet; och det gifves icke heller för kvinnorna någon annan väg. Det vore i högsta grad sorgligt, om de skulle äflas att med stämningar och instinkter uppföra några usla korthus, som genast blåste omkull; nej, det är bättre, om de icke hinna med mer än en enda våning af huset, men den är solid. Den »vilda» kvinnan får nöja sig med att skriva dikter och romaner och för man och söner vara en till strid eggande Hjördis, men icke är det värdt, att hon »ställer sig vid mannens sida i lagstiftningen». Den rätten får hon lämna åt dem af sina systrar, som förena moderligheten med förmåga af logiskt tänkande. Å ena sidan tillerkännande af rösträtt och alla medborgerliga rättigheter åt kvinnan, å den andra fastslående af hennes oförmåga att inse $2 \times 2 = 4$ — det är två uppslagsändar, som fröken Key aldrig i världen kan knyta ihop.

Det är icke heller sannt, att kvinnornas arbete måste gå stiek i stäf mot männens. Vårt samhälle lider visserligen af en mängd missförhållanden, hvars afhjälpan ligger kvinnan mer än mannen om hjärtat, men icke är det genom revolter hon skall aflägsna dem. Bättre vore, om hon *grundligt satte sig in i förhållandena* och med fasthet och mildhet meddelade sin på erfarenhet stödda öfvertygelse åt de ädlare männen i sitt samhälle. Dessa komme alltid att stå på hennes sida, och *tillsammans med dem* skulle hon utföra verket.

Ty lika litet som mannen är ensam härskare i idéernas värld, lika litet är kvinnan ensam i sträfvet att genom kulturen ge uttryck för mänsklighetens mildare, »moderliga» känslor.

Kvinnoinstinkten och *kvinnoförståndet*, dessa som man orätt förmenat fientliga makter, komma säkerligen att i kulturarbetet förlikas på så sätt, att kvinnoinstinkten väljer syftena och kvinnoförståndet anvisar medlen att nå dessa syften.

Men kvinnoförståndet måste vara *uppodladt*, ty det behöfs ett träneradt, logiskt förstånd för att eftertryckligt plädera t. o. m. kvinlighetens och moderlighetens rätt. En moder, som fullbordat sina barns uppfostran, har säkerligen gått igenom en förskola, som gör henne alldeles särskildt lämplig till medborgarinna, men det kan ändå hända

— och händer ofta — att hon icke kan uträtta på långt när så mycket som hon ville, icke skaffa sig tillräckligt inflytande. Hvarför? Jo, därför att hon icke har den så att säga tekniska förstånds-bildningen, som gör att hon kan klart sammanfatta sina tankar, hastigt träffa kärnpunkten i en fråga, samt på en gång öfverskåda ett vidsträckt och inveckladt sammanhang. Familjemodern skulle säkerligen nu vara glad, om hon i sin ungdom någon tid ägnat sig åt ett yrke, ja, t. o. m. studentexamen kunde nu hafva varit henne till gagn. Det är familjemödrarnas ovana vid att arbeta metodiskt, som gör att man på de sociala arbetsområdena måste i så stor utsträckning använda tränade yrkeskvinnor, t. ex. lärarinnor. Gällde det endast att lösa *det* problemet, hur en kvinna skulle bäst uppfostras för att deltaga i medborgerliga värf, så skulle man säga: först en tid yrkesarbete (möjligen afläggandet af en examen), sedan arbete i hemmet som moder och husmoder. Men med moderlighet utan vidare kan en kvinna icke uträtta mycket i det medborgerliga lifvet.

Det är visserligen sannt, att vår nuvarande studentexamen är byggd på ett olycksaligt mångläseri, och det är ett elände, att den skall fordras som kompetens på en mängd alls icke intellektuella banor, men sådan den nu är, är det dock icke alltid af ondo att ha tagit den. En dylik examen är mycket farlig för dem — både män och kvinnor — hvars begåfning icke räcker till för att inhemta annat än hvad de oundgängligen behöfva för sin *personliga utveckling* och sitt *andliga lifsinnehåll*. Den kan däremot vara nyttig för dem, som hafva verklig begåfning, och som skola bruka sin intelligens som ett vapen. Examensläsningen liknar exercis- och skjutöfningar, nyttiga för dem, som skola bli jägare och soldater, onödiga och tidsspillande för andra. För verkligt intelligenta personer — endast för sådana — medför examensläsningen den nyttan, att den tvingar till en viss mångsidighet och hindrar den flyktighet, som uppstår, när man blott studerar det som särskildt intresserar en.

Ehuru jag som sagdt på det högsta ogillar studentexamens nuvarande innehåll och dess vidsträckta användande som kompetensvillkor, tror jag dock att mången kvinna haft nytta af den som förståndsdisciplin betraktad, och fröken Key är äfven här för summarisk i sin förkastelse-dom. Hon glömmet också, att det är godt och nödvändigt att några kvinnor få alldeles samma bildning som männen; det liksom underlättar de andliga kommunikationerna könen emellan. En annan sak är att den nödvändiga förstånds-bildningen säkerligen kan förvärfvas genom studier, ordnade på helt annat sätt än de, som nu för tiden förbereda för

studentexamen. Men de förslag, som fröken Key framkastar angående unga flickors intellektuella utbildning, kan jag icke helt och hållet gilla, ty de synas mig gå ut på en bildning, som väl kunde blifva fin och behaglig, men icke nog stark och solid för en kvinna, som har anspråk på att göra en verklig insats i kulturarbetet. Att få en högre skol-bildning, som på en gång innebure en inöfning i det metodiska arbetet och gäfvade ett rikt mått af sådan bildning, som är väckelse och själsnäring, det är det svåra läroverksproblemet nu för tiden.

Man behöfver icke frukta att kvinnorna, därför att de fått sitt förstånd utveckladt, skola arbeta på alldeles samma sätt som männen. Det är en obestridlig sanning, att öfverallt där kvinnan gjort ett verkligt godt arbete, har hon gjort det på ett visst egendomligt sätt, som berott därpå att hon var kvinna. Hon kan ha haft alldeles samma yttre lifsgärning som en man, men hon inlade däri något annat. Det är också sannt, att detta något oftast står i sammanhang med hennes känsla. Det kommer att visa sig, att hvarhelst kvinnan inträder på ett verksamhetsfält, dit omisskännelig begåfning kallat henne, förstår hon på det mest öfverraskande sätt att afvinna arbetet en känslö- eller stämningssida. Som detta kanske är möjligt på flera områden än man nu vet, kan man icke så bestämdt afskilja vissa arbetsfält såsom uteslutande lämpliga för kvinnor. Så t. ex. anser jag mycket sannolikt, att vetenskapsidkerskan kommer mer än sina manliga kamrater att sträfva för att sprida vetenskapens resultat bland folket, ty det har hittills visat sig som en genomgående kvinlig egenskap att sträfva efter det direkt användbara och tillämpliga, att vilja se resultat. Detta är en *förtjänst*, som hänger ihop med *felet* att icke kunna sträfva för ett aflägsset mål.

Liksom tvenne växter planterade bredvid hvarandra hemta sin näring från samma luftlager och samma jordmån, men den ena om-sätter den till röda blommor, den andra till blå, så kan genom inflytandet af samma lifsgärning danas å ena sidan en manlig, å den andra en kvinlig personlighet.

* * *

Det obestämda och vanskliga i hela frågan om det kvinliga arbetet visar sig aldrig så bjärt, som för föräldrar och uppfostrare när de måste gifva råd åt den unga flickan och hjälpa henne att bestämma riktningen för sitt lif. Har hon icke några anlag för ett bestämdt yttre arbete, men däremot håg för husliga sysselsättningar och förmåga att skapa trefnad omkring sig, så är det ju godt om

hon får stanna i hemmet, med det villkor likväl, att hon där får ett arbete, som är *själfständigt* och *förenadt med ansvar*; det är icke nog med att modern låter henne taga fram socker och småbröd! Flickans ställning kan ju på detta sätt blifva mycket god, hon har både arbete och familjelif; naturligtvis hyser hon också ett stilla hopp att bli gift. Men tiden går, den rätte kommer icke, föräldrarna dö. Om hon nu också har sin bärning, kommer hon kanske ändå att känna lifvet mycket tomt, ty hon står utanför alla de lifsintressen och alla de kamratskapets förbindelser, som det yttre arbetet medför. Är hon åter medellös, måste hon med tacksamhet mottaga det mest mekaniska och sämst aflönade arbete, ty hon är ju icke ung längre och har ingen kompetens, alltså äro arbetsgifvarne icke angelägna om henne. Saken är verkligen så kinkig, att äfven om man har aldrig så klart för sig de olägenheter, som kunna åtfölja en utåt arbetande kvinnas lif, så kan man dock högst sällan med lugn tillråda en flicka att endast ägna sig åt hemmet.

Dessutom har erfarenheten lärt oss lärarinnor, att den unga flicka, som försakar yrkesarbetet, vanligen i stället väljer — icke hemarbetet — utan spegeln och modejournalen. Vi veta, huru vi måste sätta in alla våra krafter, hela vårt personliga inflytande för att få den unga flickan att inse, att hon också har en med ansvar förbunden lifsgärning framför sig. Fröken Key ser den sanna kvinnofrigörelsens fiende i en ursinnig ärelystnad. Vi se den tvärtom i flården och lojheten. Världen hviskar alltjämt till den unga, att hon är skapad blott för att njuta, för att lysa, för att vara en dekoration. Fröken Key skulle kanske bli förskräckt, om hon besinnade huru lätt ett ovan flicköra kunde förblanda hennes stämma med världens.

Ännu en annan synpunkt. De första ungdomsåren, som följa efter den regelbundna skolgången, äro för allvarligare naturer icke alltid de lyckligaste; det är den tid, då jämnvikten lätt rubbas af ungdomliga fantasier, af grubbel och melankoli. Skall den tiden då tillbringas i »bäfvande längtan» på den »stora lyckan» — som kanske aldrig kommer — kunna följderna bli mycket bedröfliga. Ett regelbundet, ganska allvarligt arbete är för sådana naturer ett oeftergiftigt villkor för inre harmoni.

Dessa äro de skäl, som tala för det yttre arbetet; de skäl, som kunna tala emot, har jag förut framhållit. Till utredandet af detta svåra spörsmål har fröken Key endast gifvit oss allt för liten hjälp. Dock ligger det mycket att taga vara på i hennes uppmaning att öppna flera arbetsområden för kvinnor, i synnerhet sådana, som äro af

praktisk art. Det är otvifvelaktigt, att alltför många unga flickor nu för tiden ägna sig åt studier och skön konst. Trädgårdsmästareyrket synes mig tilltalande, och skulle man icke kunna undanrödja dessa fördomar, som ännu i allmänhet hindra den bildade kvinnan från att sätta sig i spetsen för affärer, t. ex. syateljéer? I detta senare fall skulle en hygieniskt kunnig och med smak begåfvad kvinna kunna göra sina medsystrar ofantliga tjänster genom att fortsätta den påbörjade reformen af klädedräkten. Säkert finnes det många bildade kvinnor med anlag i denna riktning, men de förakta ett sådant så kalladt tarfligt arbete och ägna sig i stället åt tusen lapprisaker, hvarmed de icke göra hvarken sig själfva eller någon annan den ringaste glädje. Ett område, där en bildad kvinna skulle kunna göra underverk och åstadkomma i hela lifvet djupt ingripande reformer, vore hotellrörelsen. Man har ju också lysande exempel härpå, ett par i Sverige och flere i utlandet. Till att arbeta på dessa områden behöfves en viss kraft och företagsamhet, men så blefve där också tillfälle till att »styra och ställa» på ett nästan husmoderligt sätt och att verka för allmännyttiga ändamål på samma gång som för ekonomisk utkomst.

* * *

Fröken Key sammanfattade sina i det tredje föredraget gjorda påståenden i följande nio teser:

Kvinnorörelsen, sådan den hittills bedrifvits, har:

- 1) Förkväft intresset för utforskandet af kvinnans särskilda egendomligheter;
- 2) ledt bort uppmärksamheten från frågan om den gifta kvinnans rättsliga ställning, som är kvinnorörelsens viktigaste, och som visst ej är på minsta sätt löst hos oss, fastän Föreningen för gift kvinnas äganderätt i dagarna upphört att finnas till;
- 3) gjort sina förkunnare fanatiska, kommit dem att känna sig som prester för en ny kult, samt narrat dem att af falsk ambition öfveranstänga sina krafter;
- 4) försummat undervisningsfrågan, där dock den kvinliga moderlighetskänslan borde komma till sin fulla rätt;
- 5) lockat kvinnorna massvis in på vissa arbetsområden, som händelsevis varit öppna, utan att undersöka, om de passa därför;
- 6) lämnat underklasskvinnan utanför sina sträfvanden och därigenom ökat de sociala olikheterna;

7) underlåtit att egga kvinnorna till att göra det bästa möjliga af sitt eget patos och förledt dem att under arbetet ständigt snegla efter ett manligt ideal att eftergöra;

8) bidragit att minska aktningen för arbetet inom hemmet, samt slutligen

9) gjort sina anhängare dogmatiska och ytliga.

Med dessa anklagelsepunkter emot kvinnorörelsen har fröken Key gått öfver all rimlighets gräns i sina oförklarligt bittra anfall mot de s. k. kvinnosakskvinnorna. Teserna äro i själfva verket sådana, att fröken Key säkerligen, när hon en gång med lugnare besinning går in i sig själf, skall komma att ogilla dem. Hvilka äro dessa stackare som eggats till sådan ärelystnad i täflan med männen, att de blifvit öfveransträngda? Jag känner många kvinnor, som blifvit öfveransträngda, men icke på grund af ärelystnad, utan på grund af svag hälsa och ängslig samvetsgrannhet; eller också hafva de blifvit ryckta med i det jäktande lifvets malström och hvirflat omkring där, tills de mistat sansen. I den strömmen hvirfla för öfrigt en hel mängd kvinnor, som aldrig befattat sig med något yrke.

Jag har själf aldrig hört till kvinnosakskvinnorna, och stundom har jag tyckt mig finna en viss ensidighet i deras sträfvan att under alla omständigheter hålla kvinnans fana högt, men alltid har jag i djupet af mitt hjärta hyst den största *tacksamhet* mot dessa banbryterskor, hvilka genom sitt entusiastiska och uppoffrande arbete undanröjt så många stöttestenar för oss, som kommit efter. Jag har äfven ansett, att vi här i Sverige kunna skatta oss lyckliga att i spetsen för kvinnorörelsen stått ledarinnor, hvilkas fina bildning och takt undvikit de osmakliga öfverdrifter, som i andra länder ofta vidlådt denna rörelse.

Kvinnofrågan har hos oss till stor del gått i den riktningen att söka skaffa kvinnor tillhörande den bildade samhällsklassen arbetsförtjänst, och behovet häraf har varit så tvingande, att man icke haft tillfälle att så noga välja de för kvinnan lämpligaste områden. Att detta behof ännu är långt ifrån afhjälpt, visar bäst den stora mängd af sökande, som anmäla sig, så snart en någorlunda väl aflönad plats är ledig. Jag kan icke finna, att kvinnosakskvinnorna behöfva anfallas med förebräelser därför att de användt sin tid och sina krafter att skaffa platser åt en mängd unga kvinnor, af hvilka de flesta äro fattiga. Kvinnosakskvinnornas arbete har till stor del varit ett *kärleksverk*, ett verk af *moderlighet*, och det är därför så mycket mer besynnerligt, att fröken Key kan vilja genom sina orättvisa anklagelser göra dem

misstänkta i vida kretsar af kvinnor, som själfva aldrig rört ett finger för att hjälpa sina medsystrar, och som sakna alla förutsättningar för att bedöma saken.

Männe man icke också något för mycket talar om den skada kvinnornas konkurrens på arbetsmarknaden förorsakar männen? Om dessa obemedlade flickor icke kunna försörja sig själfva, hvem måste då göra det? I de allra flesta fall en *man*: en fader, en bror eller en sväger. Var det icke så det gick till i forna dagar, innan de »fanatiska» kvinnosakskvinnorna hade börjat »locka» sina medsystrar från det husliga arbetet? Den då rådande situationen var, som man vet, icke alltid behaglig för de stackars kvinliga »påhängen», som stundom fingo flytta från den ena familjen till den andra, men var denna försörjningsplikt icke också betungande för familjefäderna?

När fröken Key talar om såväl arbetet i kvinnofrågan, som inom undervisningen, skulle man kunna tro, att hon vore en främling, som just nu kommit resande hit, och som utan all kännedom om ställningar och förhållanden endast bedömde allt från en abstrakt, ideel ståndpunkt. Med afseende på *undervisningsväsendet* talar hon som om hon trodde Sverige vara ett land, där föräldrars förtroende, statsunderstöd och allsköns uppmuntran genast strömmade öfver den skola, som sloge in på en annan väg än den vanliga traditionella. Hon vet dock — och jag vet, att hon vet det — att hvarje tuppfjät på denna bana kostar den hetaste kamp mot både föräldrar och lärare och vållar oändliga svårigheter, bland annat genom jämförelsen med andra examenspluggande skolor. Hon vet, att detta oakadt hafva flere kvinnor ihärdigt fasthållit vid sin lifsgärning att söka reformera undervisningen. Skola utan inkomster, det är en sak, som det kvinliga reformnitet ej har ryggat tillbaka för, men *skola utan elever*, så långt kan man icke gå, och därhän skulle det komma, om man i skolreformerna satte in fröken Keys »vibrationshastighet». Innan fröken Key af kvinnorna begär så genomgripande reformer, borde hon göra dem till byråchefer och ecklesiastikministrar.

Med kännedom om allt detta kan man ej begära, att kvinnorna så synnerligen skola taga åt sig anklagelsen, att de »hafva försummat undervisningsfrågan». Påståendet, att flickskolan är en kopia af gosskolan, är en gammal utnött osanning, hvars upprepande man icke hade väntat af fröken Key; såväl i afseende på *hvad* som *inhemt*as som på *sättet* för inhemtandet, såväl i afseende på daglig arbetstid som årskurser, äro skiljaktigheterna mycket stora och blifva,

åtminstone i de skolor, som ej hafva studentexamen till mål, allt större.

* * *

Fröken Key har på senare tiden gjort så många märkliga uttalanden i litterära, religiösa och sedliga frågor, och genom sin talang, särskildt sin förmåga att framkalla stämning, utöfvar hon ett så stort inflytande, att det torde vara berättigadt att söka klargöra prägel af hennes författarepersonlighet.

Hennes uppträdande har i min tanke bland annat den betydelsen, att det är en poetisk naturs protest mot det altför nyktert snustorra och förståndsmässiga i vår tid. Hon har, som väl litet hvar bland oss, tröttnat på det enformiga, dammiga grå, som ligger utbreddt öfver vår kultur. Vår tid — detta ständigt förtalade objekt — är visst icke ond, jag tror tvärtom att den, jämförd med andra tider, är med alla sina nyttighetsträfvanden ganska aktningsvärd, men grå är den, åtminstone här i Sverige.

Det ligger något grått i halfheten i alla våra förhållanden, i vår brist på värme och öppenhet, i hela vårt korrekta och tillknäppta väsen, i hvars och ens sträfvan att vara lik alla andra. När vi umgås med hvarandra, är det nästan aldrig våra lufsintressen som vi tala om; under det läpparna röra sig och hjärnan arbetar, sitter den egentliga människan i vårt innersta stum och fryser. Detta gör lifvet grått och tungt. Ännu gråare, ja smutsgrått är arbetsjaktet, det är den dammiga, bullrande gatan, som hotar att undantränga alla lifvets vattukällor och örtesängar, både kärlek, vänskap, hemlif, studier, djup intelligens — allt.

Fröken Key är en estetisk natur, som älskar det rikt utvecklade lifvets sommarvärme, som njuter af konstens rosor och skaldekunstens vin; det är icke underligt att hon vantrifves i de nuvarande förhållandena. Hon har sett sig om i lifvet och funnit, som det tyckes, blott *en* hälsokälla, hvarifrån räddningen kunde komma, nämligen *kärleken*. Så gör hon kärleken till det centrala i hela lifvet. Kärleken skall gifva färg åt den grå enformigheten, komma skalden och konstnären att dikta och skapa. Det skall icke vara den lugna, med vänskap uppblandade ömhet, som hvardagsmänniskor ofta nöja sig med, det skall vara den stora passionen, som skalderna besjunga — Romeo- och Julia-kärleken. Hon vill, att hvarje människa skall någon gång i sitt lif hafva känt vingslagen af den stora passionen och lyftats upp i de öfersvinneliga känslornas region. Om också

lyckan blir kort, så är endast minnet af dessa hänryckningens stunder något, som det är värdt att lefva och lida för.

Fröken Key dyrkar poesien, och därför dyrkar hon kärleken; hon tror, att den skall göra hvardagsmänniskorna till poeter och poeterna till snillen. Såsom bekännande sig till realismen dyrkar hon också naturen, och realisten ser ju i kärleken det naturliga lifvets högsta blomstring.

Men om hon icke hade varit, eller rättare, velat vara så utpräglad realist, skulle hon ha tänkt på att det finnes andra känslor än kärleken, som kunna åstadkomma det undret, att människan förlorar fotfästet, att jord och himmel öppna sig, och hon ser in i skapelsens hjärta. Jag menar den känsla som Luther erfor, då han vid ljuset af det ordet: »den rättfärdige skall lefva af sin tro» såg munkhelighetens bojor falla från utpinade själar; som Rousseau erfor, när han sof under bar himmel och vaknade vid fåglarnes sång och kände sig öfersvallas af naturens härlighet, som hans förkonstlade samtid hade glömt; den som Pestalozzi kände, när han såg de första strålarna af mänskligt sjäslif tändas i barnaögon, där han förut endast sett slöhet och djuriskhet. Sådana hänryckningens stunder gå hastigt förbi, och det gäller att åter gå på jorden med säkra fötter, men man kommer tillbaka med en förut aldrig anad känsla af *människoandens omfång*; själen har sträckt ut sig till de gränser, där den möter oändligheten.

Det är sannt att hänförelsen är en helig makt, och hon kommer icke till dem som efter almanackans bud kalla på henne med pukor och trumpeter, men där hon finnes, och där hon är äkta, blir *hon* det centrala i lifvet, hon sätter musik till arbetet och ger oändliga framtidens perspektiv åt hvardagslifvets småting.

Hon tillhör icke blott de utvalda andarna, från dem springer hon öfver till de många, till de små, öfverallt tändande, värmande, och hon är det — i långt högre grad än den erotiska känslan — som är moder till alla stordåd och till all verklig lifsglädje. Den som aldrig erfarit denna känsla lefver endast ett halft lif, och stora vidder af hans själ ligga öde och ofruktbara — och det är just fallet med de flesta af vår tids människor, både män och kvinnor, och därför äro vi olyckliga.

Här hjälper ingen erotik. Tarfliga människor kunna icke gripas af en stor, hänförande kärlek, kärleken blir människan lik, hos den andligt simple blir den »af jordene jordisk»; de som i andra förhållanden äro sinnligt njutningslystna och själfviska, komma sannerligen icke att visa sig från någon bättre sida i kärleken. Eros är dessutom

en förfärlig aristokrat, som söker upp ungdomen, skönheten och talangen; det ligger därför något ytterst handlingsförlamande i detta predikande af att hans gunst är det som bestämmer människovärdet och lefnadslyckan. Och hvarför skall det talas, som om det icke finnes någon annan mystik i världen än den erotiska kärleken och möjligen moderskärleken?

Dyrkan af lidelsen i och för sig var ett drag, som utmärkte den litterära realismen, och som nu tycks åter lefva upp i den tämligen kvalmiga romantik, som har blifvit realismens efterträdare. Man kan icke annat än hoppas att den österländskt parfymerade erotiken ej länge blir härskande, ty den passar så föga för nordiska sinnen, som fått sina starkaste naturintryck från salta hafsbrisar och friska, skarpa fjällvindar.

Den hyperestetiska uppfattning, som å ena sidan gör erotiken till a och o, mynnar å andra sidan ut i en formlig snilledyrkan. Äfven af denna riktning har fröken Key tagit intryck, och det låter ofta, som om hon ansåge snillena fritagna från mycket, som för andra gäller såsom plikt. Denna riktning kommer fram äfven i hennes föredrag om kvinnofrågan. Det är då när hon bevisar, att kvinnan icke kan uppnå samma höjder som mannen bland annat därför, att hon icke såsom han »drives att mäta lifvets höjder och djup», hvarvid han »ej sällan under någon tid af sitt lif kommer att tangera äfven den sfer, som Bellman skildrar med den Fredmanska strofen:

'Här ligger jag i rännsten' och betraktar
Mina gamla skor'».

Fröken Key fortsätter: »de kvinliga snillena träffar man sällan i en dylik situation. Men till gengäld är det också endast män, som gjort färderna mellan Inferno, Purgatorio och Paradiso». Jag tror, att här föreligger en — äfven från estetisk synpunkt — öfverdrifven uppskattning af rännstens-situationerna och de personliga Inferno-erfarenheterna. Sublimare än Milton har väl ingen skildrat helvetet, men han var ju särskildt känd för sitt puritanskt rena lif; kraftigare än Carlyle har ingen tecknat det Inferno, som öppnade sig i och genom franska revolutionen, och hans lif var i högsta grad regelbundet. Luther får väl också göra anspråk på att vara ett snille, och hans natur var icke af det urvattnade slaget, dock har han säkert aldrig befunnit sig i rännstenen.

Om man tänker på lasternas och sinnlighetens Inferno, så är det nog sannt, att många snillen hafva fördröjt sig där, och det så

länge, att de först med trötta ögon och blaserade sinnen fått se en skynt af Paradiso. Men detta har varit en olycka för dikten och för mänskligheten. Ty eftersom lasternas Inferno blifvit skildradt på ett så glödande sätt, ha många estetici spridt ut, att det ensamt är intressant, att Paradiso är tråkigt, änglasången banal och enformig, samt dygden på det hela dum och filiströs. Och dock, när det gäller icke konstkännarne utan de många försmäktande själar, som af skalden vänta vederkvickelse och tröst, så är en enda äkta glimt af Paradiso tusen gånger mer värd än de mest verklighetstrognas och pikanta skisser från helvetet.

Det ligger naturligtvis i detta försvar för snillenas regellösa lif den sanningen, att snillet ofta dväljes i stormiga själar, där lidelsernas vågor gå högt, men om det finnes en kraft, som är ännu starkare än stormarne och håller dem i tygeln — så icke blir snillet eller den andliga intensiteten därför mindre; säkert är att hela personligheten och dess inflytande flyttar upp i en högre lifssfer.

* * *

Men man skulle ofullständigt uppfatta fröken Keys personlighet, om man icke, jämsides med den nu omtalade hyperestetiska strömmingen, anmärkte en annan lika tydlig, ehuru till sitt väsen högst olikartad. Det är *kärleken till hemlifvet*, i synnerhet sådant det gestaltade sig förr i världen, då familjen mera höll tillsammans, då hemsederna voro enklare och hjärtligare, då makan och modern bildade den stilla medelpunkten som allt kretsade kring, och då döttrarna tillsammans med henne läste och beundrade litteraturens bästa alster. Äfven här har den nya tiden brutit in och i viss mening härjat hemmets frid och poesi, och fröken Key har säkert allas vår sympati, när hon protesterar häremot och vill göra sitt till för att förmå mödrarna att skapa omkring sig något af den forna, äkta hembefruheten. I pedagogiska uppsatser har hon förut på ett förträffligt sätt uttalat dessa sina åsikter, och det värdefullaste, det bestående i hennes sista uttalanden är just det, som utgått från denna sida af hennes personlighet.

Hopblandningen af dessa båda riktningar, å ena sidan kärleken till det patriarkaliska hemlifvet, å den andra det hyperestetiska öfverskattandet af känslan och den regellösa impulsen, har åstadkommit den underliga verkan, som anmärkts af många, att man, när man läser Ellen Keys föredrag, tycker sig höra två olika röster, hvilka

föra helt olika språk. Läger man nu därtill en tredje röst, som härrör från den forna kvinnosakskvinnan, så är det icke underligt, om inkonsekvenserna äro många, och om både vänner och motståndare i dessa dagar ideligen frågat hvarandra: »*hvad menar hon egentligen?*»

